

VÝSLEDKY VÝZKUMU VLIVU RODINY NA PROSPĚCH ŽÁKŮ 4. TŘÍD ZDS

Omezené zdroje pracovních sil v našem státě spolu s rozvojem vědeckotechnického pokroku ve výrobě vyžadují věnovat zvýšenou pozornost efektu výchovně vzdělávacího procesu již od základní školy.

Značně nepřijemné v tomto smyslu jsou údaje o počtu mladých lidí, kteří v 15 letech končí školní docházku s neúplným základním vzděláním, tj. takových, kteří vycházejí v 8. a nižších třídách ZDS. (V tomto počtu samozřejmě nejsou zahrnuti žáci, kteří výběrově přecházejí z 8. třídy na gymnázia.)

Jen pro informaci lze uvést: v roce 1971 neukončilo školní docházku v 9. třídě 15,5% chlapců a děvčat. V roce 1973 se tento počet snížil na 13,8%, přičemž lze konstatovat značný rozdíl mezi chlapci a dívkami: chlapců s neúplným základním vzděláním v tomto roce bylo 17,2%, dívek 10,4%. Přitom v 7. a nižším ročníku v téže roce ukončilo školní docházku 5% žáků. V roce 1974 nastává opět zlepšení, neukončenou základní školu mělo 12% dětí, z toho 14,9% chlapců a 8,9% děvčat.¹⁾

Přesto, že daný jev prokazuje v posledních letech zřetelné zlepšení, lze se zamýšlet nad některými faktory, které způsobují špatný prospěch a vyúsťují v některých případech až v opakování ročníků. Přičemž zde máme na mysli faktory mimo práci školy a pedagogů a mimo osobnosti psychologické činitele žáků, přestože v konečném výsledku jistě všechny vzájemně spolupůsobí.

Vzhledem k tomu, že úkolem filosofické fakulty je vychovávat nové pedagogy, kteří se s těmito problémy budou ve své budoucí profesí denně setkávat, pokusili jsme se v minulém školním roce s posluchači oboru pedagogika a psychologie odpovědět alespoň v počátečním náznaku řešení na tento problém.

Z hlediska takového výzkumného přístupu k řešenému problému bylo třeba pokládat za konstantní typ vyšší nervové činnosti žáků. Přijali jsme předpoklad, že jak rozdělení podle těchto typů, tak děti nadané i méně nadané jsou v populaci zastoupeny ve všech skupinách obyvatelstva stejně. Je třeba také samozřejmě předpokládat, že vyžádané hodnocení žáků učitelskami je objektivní a dodržuje všeobecně přijatá kritéria. Rozdíly ve výchovně vzdělávacích výsledcích pak mohou být způsobeny rodinnými nebo některými jinými faktory a na ty jsme se ve výzkumu zaměřili.

Do šetření jsme zahrnuli 296 dětí, z toho 153 chlapců a 143 děvčat z 15 náhodně vybraných 4. tříd ZDS v obvodě Brno 2. Použili jsme předtištěných dotazníků s předepsanými i volnými odpověďmi. Každý dotazník měl tři části; na první část odpovídali rodiče dětí, ve druhé hodnotila třídní učitelka prospěch a chování dětí a konečně ve třetí části odpovídaly děti samy.

Po technickém zpracování sebraného materiálu a po vyhodnocení jsme získali následující informace o *prospěchu, rozhodnosti a samostatnosti* v jednání, *manuální zručnosti, pohybové obratnosti a oblíbenosti v kolektivu*.

Ukázalo se, že všechny uvedené vlastnosti dětí jsou v těsném vztahu, to znamená, že děti, hodnocené výborně v kterémkoli bodě, byly velmi často hodnoceny výborně i ve všech ostatních. Naopak děti např. se špatným prospěchem byli nejčastěji hodnoceny jako nerozhodné, nesamostatné, nešikovné a neoblíbené v kolektivu.

Nyní si povšimneme blíže jednotlivých vlastností.

Prospěch

Všechny námi sledované demografické faktory mají větší či menší vliv na prospěch dětí. Věk otce se projevuje na prospěchu dětí v tom smyslu, že děti starších otců mají častěji výborný prospěch než děti otců mladších věkových kategorií. Optimální věková kategorie otců z našeho hlediska byla 40–44 let (jde o 10leté děti). Vliv věku matek je ve stejném smyslu silnější, jako optimální se opět jeví věková kategorie 40–44 let (v této kategorii bylo téměř 37% dětí s výborným prospěchem a žádné dítě s prospěchem horším než 2,5. Naproti tomu v nejmladší věkové kate-

¹⁾ *Výchovný poradce* č. 2, roč. 1975, s. 35. Také č. 2 roč. 1974.

gorii matek, tj. 25–29 let mělo jen 16 % dětí výborný prospěch, ale zato 24 % prospěch horší než 2,5.)

Korelace mezi povoláním obou rodičů a prospěchem dětí je velmi silná, ve smyslu lepšího prospěchu dětí s kvalifikovanějším povoláním rodičů. (Například výborný prospěch mělo 21,6 % dětí otců manuálně pracujících, ale již 54,5 % dětí otců vysoce kvalifikovaných. Prospěch horší než 2,5 mělo 11,2 % dětí otců manuálně pracujících, ale jen 3,6 % dětí otců vysoce kvalifikovaných. Výborný prospěch má 16 % dětí manuálně pracujících matek, ale 62 % dětí matek vysoce kvalifikovaných, prospěch horší než 2,5 má 8 % dětí matek manuálně pracujících a 6 % dětí matek vysoce kvalifikovaných.)

Nejsilnější vztah jsme našli mezi prospěchem dětí a vzděláním rodičů. Výborný prospěch mělo 4,3 % dětí otců se základním vzděláním, ale 55,4 % dětí otců s vysokoškolským vzděláním. Naproti tomu prospěch horší než 2,5 mělo 17,4 % dětí otců se základním vzděláním (nevyučených) a jen 3,6 % dětí otců vysokoškoláků. Výborný prospěch mělo 20,6 % dětí matek se základním vzděláním (nevyučených), ale 52,6 % dětí matek vysokoškolaček; špatný prospěch má 11,1 % dětí matek se základním vzděláním, ale jen 5,3 % dětí matek vysokoškolaček.

Kromě již uvedených demografických faktorů jsme zkoumali i korelaci některých jiných jevů s prospěchem dětí, například vliv sourozenců, vliv společného bydlení s prarodiči, jak dlouho denně dítě sleduje televizi.

Sourozenci a prospěch dítěte: relativně nejlépe jsou na tom z prospěchového hlediska nejmladší děti v rodině, tj. ty, které mají starší sourozence. Z absolutního počtu 114 dětí v této skupině jich 50 % mělo výborný prospěch (do 1,5) a jen 5,3 % prospěch horší než 2,5. Téměř stejně jsou na tom děti jen s mladšími sourozenci (51 % s výborným prospěchem a 6,8 % se špatným prospěchem). Další dvě sledované skupiny, tj. děti se staršími i mladšími sourozenci a jedináčci jsou na tom prospěchově hůř. Jedináčci mají ve 45 % případů výborný prospěch, ale téměř 9 % jich má prospěch horší než 2,5 a děti se staršími i mladšími sourozenci mají jen v 32 % případů výborný prospěch a ve 12 % špatný prospěch.

Společné bydlení s prarodiči: ve zkoumaném vzorku bydlelo 73 dětí ve společné domácnosti s prarodiči, 223 dětí jen s rodiči. Ze skupiny dětí, bydlících s prarodiči jich 52 % mělo výborný prospěch proti 46 % dětí bydlících jen s rodiči. Špatný prospěch mělo 5,5 % dětí bydlících s prarodiči a 7,6 % dětí bydlících jen s rodiči.

Sledování televize a prospěch: doba, kterou dítě denně stráví před obrazovkou, je v nepřímé korelaci s jeho prospěchem. Mezi dětmi, které sledují televizi jen půl hodiny denně nebo méně, je 57 % s výborným prospěchem a 7,4 % s prospěchem špatným. Naopak mezi těmi dětmi, které sledují televizi déle než hodinu a půl denně je jen 30 % s výborným prospěchem, ale již 13,5 % s prospěchem špatným.

Dalším ze sledovaných jevů byl pobyt dětí ve školní družině. Bohužel se projevily i když poměrně slabé – negativní vztah mezi pobytem dětí v družině a jejich prospěchem. Mezi dětmi, chodícími do družiny jen na obědy a zůstávajícími ve družině jen občas je 53 % s výborným prospěchem a 5,5 % se špatným prospěchem; mezi dětmi, zůstávajícími pravidelně ve školní družině, je jen 41 % s výborným prospěchem, ale již 10 % se špatným prospěchem.

Zde je ovšem nutno mít na paměti i možnost skryté korelace mezi pobytem dětí ve družině a jinými, hlavně demografickými faktory, které prospěch dětí ovlivňují velmi silně.

Následující dva faktory, které jsou ve značně těsném vztahu k prospěchu dětí bohužel prozatím nemůžeme nijak ovlivnit. Je to jednak pohlaví dětí – dívky se učí lépe než chlapci (37 % chlapců s výborným prospěchem, ale téměř 60 % dívek; 8,6 % chlapců s prospěchem horším než 2,5 ale jen 5,5 % dívek.)

Druhým takovým faktorem je temperament dětí. Jsme si vědomi obtíží s jakoukoli klasifikací v tomto směru, přesto jsme se pokusili rozdělit děti na temperamentnější – cholery a sanquiniky a méně temperamentní – melancholiky a flegmatiky. Typologické zařazení provedly třídní učitelky. Rozdíl v prospěchu podle takto rozdělených skupin dětí je nejlépe vidět v následující tabulce.

Ostatní zkoumané znaky – kdo dětem pomáhá s přípravou do školy, jak dlouho se denně učí a jak jsou zatěžovány mimoškolní činnosti jsou rovněž ve vztahu k prospěchu, ale v opačném smyslu, tj. prospěch je určující pro tyto znaky, nikoliv naopak. Děti s výborným prospěchem se ve většině případů připravují do školy

hoši dívky	prospěch	
	do 1,5	přes 2,5
sanquinici	48,4 %	1,6 %
	75,0 %	2,0 %
cholericí	37,8 %	8,1 %
	77,8 %	11,1 %
melancholici	25,0 %	16,7 %
	45,2 %	4,8 %
flegmatici	20,0 %	16,7 %
	44,1 %	8,8 %

samy a věnují této přípravě minimum času. Naproti tomu mají tyto děti značné mimoškolní zatížení — čím lépe se učí, tím více mají mimoškolních zájmů.

Děti s horším prospěchem často věnují školní přípravě mnohem více času, pomáhají jim rodiče či sourozenci a nemají téměř žádné mimoškolní zatížení.

Rozhodnost a samostatnost v jednání

Mezi demografickými faktory opět nejsilněji působí vzdělání a povolání otce. Děti otců vzdělanějších a v kvalifikovanějších povoláních jsou velmi často hodnoceny jako velmi rozhodné a samostatné, čím nižší vzdělání má otec, tím méně často jsou děti rozhodné a samostatné.

Na druhém místě působí na rozhodnost a samostatnost dětí i vzdělání a povolání matky opět ve stejném smyslu jako u otců. Poměrně silný je i vliv věku matky — starší matky mají samostatnější děti.

Vliv sourozenců se projevil v tom smyslu, že nejméně nesamostatných dětí bylo ve skupině těch, kteří měli jen mladší sourozence (13,6 %). Nejvíce samostatných dětí bylo mezi dětmi se staršími sourozenci; nejméně samostatných a současně nejvíce nesamostatných (téměř 28 %) bylo ve skupině dětí se staršími i mladšími sourozenci.

Vliv pohlaví na rozhodnost a samostatnost v jednání je zanedbatelný, hoši i dívky jsou hodnoceny téměř stejně.

Poměrně silný vliv na rozhodnost a samostatnost dětí má i jejich temperament. Pro informaci uvádíme opět tabulku s krajními hodnotami:

	Velmi samostatní	Nesamostatní, nerozhodní
cholericí	44,4 %	13,0 %
sanquinici	26,1 %	6,3 %
melancholici	12,1 %	27,3 %
flegmatici	12,7 %	28,6 %

Děti, hodnocené jako velmi rozhodné a samostatné v jednání mají současně mnoho mimoškolních zájmů, zatímco nesamostatné děti mají mimoškolního zatížení minimálně.

Manuální zručnost

Zjistili jsme poměrně silnou závislost manuální zručnosti dětí na vzdělání a povolání otce a na věku matky, ve stejném smyslu jako v předchozích odstavcích. Jen velmi slabě nebo vůbec se zde neprojevil vliv věku otce, povolání a vzdělání matky.

Z ostatních sledovaných jevů stojí za zmínku pohlaví dětí — dívky byly častěji hodnoceny lépe než chlapci — a vliv sourozenců. Nejméně nešikovných dětí bylo ve

skupině těch, kteří měli jen starší sourozence (30 % velmi zručných, 9,6 % nešikovných). Ve skupině dětí se staršími i mladšími sourozenci bylo 54 % velmi šikovných, ale také 16,7 % dětí nešikovných, mezi dětmi jen s mladšími sourozenci bylo 26 % velmi zručných a 13,5 % nešikovných a nejhůř byli hodnoceni jedináčci, kteří byli jen ve 20,6 % velmi zruční a téměř ve stejném počtu případů - 19,1 % nešikovní.

I při hodnocení manuální zručnosti platí, že děti hodnocené lépe mají častěji více mimoškolních činností.

Pohybová obratnost

Vztah mezi sledovanými demografickými faktory a pohybovou obratností je téměř zanedbatelný. Z ostatních znaků se projevil jako nejsilnější opět vliv sourozenců. Nejobratnější děti nacházíme ve skupině těch, kteří mají jen starší sourozence (39 % velmi obratných, 10 % neobratných). Poněkud hůř jsou hodnoceny děti se staršími i mladšími sourozenci, na dalším místě jsou děti jen s mladšími sourozenci a nejhůře jsou hodnoceni jedináčci. (Srovnej: 14,7 % velmi obratných, 28 % neobratných.)

Pochopitelně na pohybovou obratnost velmi silně působí i temperament dětí, jak ukazuje tabulka:

	Velmi obratní	Neobratní
cholericí	43,6 %	5,5 %
sanquinici	34,2 %	5,4 %
melancholici	16,7 %	24,2 %
flegmatici	17,2 %	29,7 %

Vliv pohlaví na pohybovou obratnost se neprojevil.

Oblíbenost v kolektivu

Protože jsme se domnívali, že hodnocení oblíbenosti žáků jejich třídními učiteli by mohlo být ovlivněno jednostranně prospěchem, provedli jsme sociometrickou analýzu v 6 zkoumaných třídách podle voleb jednotlivých žáků.

Ukázalo se, že kladné volby, tj. odpovědi na otázku „Koho by sis vybral za kamaráda?“ byly značně roztržité, dívky i chlapci volili pouze mezi stejným pohlavím. Výrazní „vůdci“ se ve třídách neprojevovali. Zpravidla byl v každé třídě jeden chlapec a jedna dívka se 3 až 5 kladnými hlasy, ostatní měli 1 až 2 hlasy nebo byli opomenuti.

Všechny tyto „kladné typy“, tj. se 3 až 5 hlasy měly výborný nebo velmi dobrý prospěch, manuálně byli velmi zruční a pohybově obratní. Až na jeden případ, kdy učitelka hodnotila dítě jako neoblíbené, ale ve třídě dostalo 2 kladné hlasy a žádný záporný, se volby dětí shodovaly s hodnocením učitelky.

Naopak při volbě neoblíbených dětí se shodovali chlapci i dívky zpravidla na jednom žáku ve třídě, který dostal velký počet záporných hlasů. Všechny tyto neoblíbené děti měly špatný prospěch (až na jednu výjimku), byly neobratné, málo zručné, nešikovné. Hodnocení dětí se vcelku shodovalo s hodnocením učitelky.

Závěrem tedy můžeme konstatovat, že u všech sledovaných ževů, tj. prospěchu, rozhodnosti a samostatnosti v jednání, manuální zručnosti a pohybové obratnosti jsou do značné míry určující vrozené vlastnosti, nadání, pohlaví, temperament - které jsou však více či méně ovlivňovány některými rodinnými faktory.

Věk otce ovlivňuje pouze do jisté míry prospěch dítěte, v ostatních sledovaných charakteristikách se vliv věku otce neprojevil.

Věk matky působí na prospěch dítěte, rozhodnost a samostatnost v jednání a manuální zručnost a to ve smyslu lepšího hodnocení dětí starších matek.

Povolání otce ovlivňuje dosti silně prospěch, rozhodnost a samostatnost v jednání

a manuální zručnost. Děti otců v kvalifikovanějších povoláních mají lepší prospěch než děti otců manuálně pracujících.

Povolání matky působí na prospěch dítěte a rozhodnost a samostatnost v jednání; manuální zručnost a obratnost neovlivňuje. Působí ve stejném smyslu jako povolání otců.

Vzdělání otce má ze všech demografických proměnných nejtěsnější vztah k prospěchu, rozhodnosti a samostatnosti v jednání a manuální zručnosti dětí. Působí ve smyslu lepšího hodnocení dětí ve všech sledovaných oblastech s rostoucím vzděláním otce.

Vzdělání matky působí ve stejném smyslu na prospěch dítěte a rozhodnost a samostatnost v jednání. Téměř neovlivňuje manuální zručnost a pohybovou obratnost.

Pořadí dítěte mezi sourozenci má značně silný vliv na všechny sledované oblasti. Nejslabší vliv se projevuje u prospěchu, zato značně toto pořadí ovlivňuje rozhodnost a samostatnost v jednání, manuální zručnost a pohybovou obratnost. Velmi obecně lze konstatovat, že nejstarší a nejmladší děti v rodině jsou ve všech sledovaných oblastech zpravidla hodnoceny lépe než prostřední děti v rodině nebo jedináčci.

Pohlaví dítěte ovlivňuje prospěch a manuální zručnost, obojí ve prospěch dívek.

Temperament dítěte má vliv na prospěch, rozhodnost a samostatnost v jednání a pohybovou obratnost. Temperamentnější děti jsou častěji hodnoceny lépe než děti méně temperamentní.

A konečně pokud jde o *oblíbenost dětí v kolektivu*, lze uvést, že mezi oblíbenými dětmi jsou vždy děti s lepším prospěchem, pohybově obratné, manuálně zručné a velmi rozhodné a samostatné v jednání. Naproti tomu neoblíbené děti patří zpravidla mezi žáky se špatným prospěchem, nešikovné a nesamostatné.

Děti, které jsou kladně hodnoceny v některé ze sledovaných charakteristik, jsou zpravidla kladně hodnoceny i v ostatních oblastech, mají značně velké mimoškolní zájmy, školní přípravu si dělají samy a věnují jí poměrně málo času.

Naproti tomu děti se špatným prospěchem jsou ve většině případů hodnoceny hůře i ve všech ostatních oblastech, věnují více času učení i úkolům, se kterými jim pomáhají rodiče či sourozenci a většinou nemají žádné nebo jen velmi malé mimoškolní zájmy.

Zdá se tedy, že by bylo vhodné v zájmu zlepšení prospěchu dětí věnovat pozornost především mladým rodičům se základním vzděláním, kteří nejsou vyučeni v žádném oboru a kteří, jak se ukazuje, mají nejmenší možnost kladně ovlivňovat prospěch i ostatní charakteristiky svých dětí.

K podobným závěrům vedly výsledky výzkumu, který byl proveden v roce 1971 až 1972 u předškolních dětí Výzkumným ústavem pedagogickým v Praze.²⁾

Předkládané sdělení si nečiní nárok na vyčerpávající interpretaci ani na kategoričké závěry. Chce upozornit na některé skutečnosti, které se při zkoumání vzorku projeví a poskytnout pomocný materiál učitelům, kteří ve své praxi na danou problematiku reagují v rámci řízené školské politiky našeho státu. Práce s rodiči v rámci SRPS i v individuálním styku zde sehrává nepochybně významnou roli.

Svatomíra Přadková

IV. SVĚTOVÝ KONGRES SOCIOLOGIE VENKOVA V TORUNĚ

Tato významná akce současného světového sociologického vědeckého úsilí se uskutečnila ve dnech 9.—13. srpna 1976 v komplexním architektonickém areálu Koperníkovy univerzity v Toruni v Polsku. Jeho vybavení stavebně technické i přírodně kulturní účinně přispívalo k hladkému průběhu jednání ve všech (celkem 21) sekcích kongresu. Polští pořadatelé se velmi úspěšně zhostili svých úkolů vědecko-koordinačních, ubytovatelských, stravovacích, dopravních i společenských. Jejich bohaté organizační zkušenosti jsou jistě podnětné pro možná podobná jednání i u nás.

²⁾ Závěrečná zpráva „Výzkum znaků připravenosti dítěte z mateřské školy na školu“ — strojopis, majetek VÚP v Praze, 1972.